

VREDNOTE, EKONOMSKA RAST IN DRUŽBENI RAZVOJ**

Povzetek. Prispevek izhaja iz razprav o vlogi vrednot v družbenem razvoju in o preseganju koncepta, ki razvoj reducira na ekonomsko rast. Prikazan je empirični preizkus »razvojnega« modela, ki vključuje povezanost štirih vidikov razvitosti: ekonomije, kulture oz. vrednot, demokracije in kakovosti življenja. Pojemovni okvir modela je zgrajen na elementih iz teorije modernizacije (po Inglehartu), za analizo pa so uporabljeni podatki iz Evropske raziskave vrednot (European Values Study) in Svetovne raziskave vrednot (World Values Survey). Analiza pokaže, da so vrednote samoizražanja skupaj z integriteto sistema pomemben dejavnik razvoja v smeri kakovosti življenja. Opazovanje sprememb v Sloveniji v času od osamosvojitve do leta 2011 pritrjuje tezi o povezanosti med vrednotami in ekonomsko razvitostjo – padec obsega vrednot samoizražanja se je zgodil že pred padcem ekonomske rasti, ki jo je prinesla ekonomska kriza.

Ključni pojmi: vrednote, ekonomska rast, družbeni razvoj, kakovost življenja, Slovenija

Uvod

V času zadnje ekonomske krize so se (tudi) v politiki, množičnih medijih in pri ekonomistih pogosteje začele pojavljati razprave o konceptu razvoja, ki problematizirajo enačenje razvoja z ekonomsko rastjo (npr. Stiglitz et al., 2009) in hkrati opozarjajo na vlogo vrednot, ki naj bi bile pomemben dejavnik za premagovanje krize. Razvojni teoretiki in raziskovalci družbenega razvoja (npr. Lipset, 1959, 1960, 1994; Inglehart, 1997; Inglehart in Baker, 2000; Welzel, 2006; Welzel et al., 2003) pa so že pred tem prepoznali družbenoekonomsko dimenzijo razvoja kot pomemben dejavnik

* Dr. Mitja Hafner Fink, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani; dr. Samo Uhan, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek je nastal na podlagi rezultatov raziskovalnega projekta »Družbene spremembe, spreminjanje vrednot in razvoj« (V5-1006(B)), ki je potekal v okviru ciljnega raziskovalnega programa (CRP) »Konkurenčnost Slovenije 2006–2013«; financirala sta ga ARRS in UMAR (glej Hafner Fink et al., 2011).

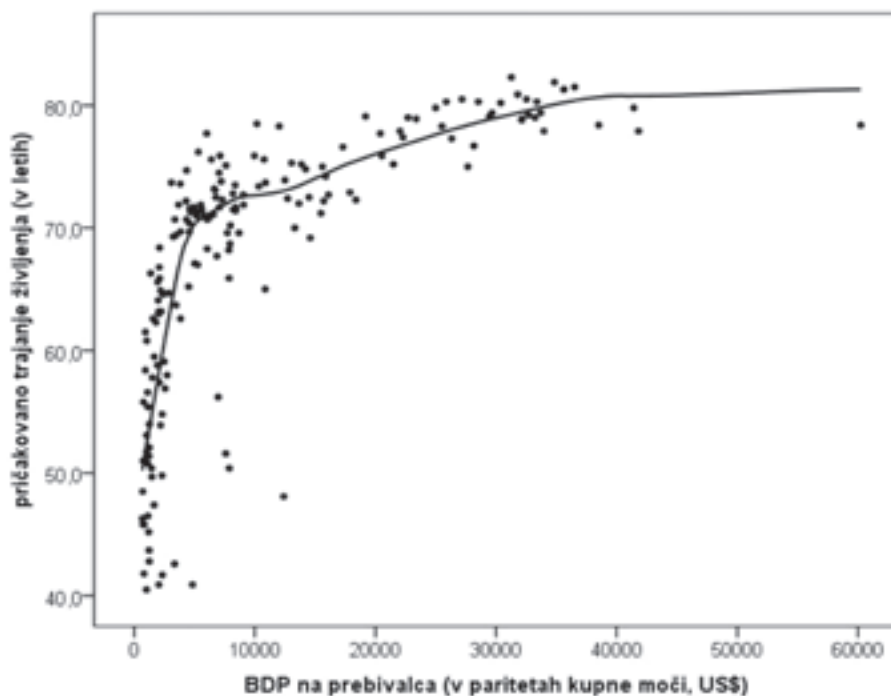
doseganja posameznikove avtonomnosti, razvijanja ustvarjalnosti in ustvarjanja pogojev za svobodno odločanje. Družbenoekonomski razvoj naj bi tako imel predvsem naslednje posledice (oz. cilje): zmanjševanje revščine in povečanje občutka varnosti; povečevanje izobrazbenega in kognitivnega potencialna državljanov; povečevanje družbene kompleksnosti, specializacije poklicev in diverzifikacijo medsebojnih interakcij, kar pomeni zmanjševanje vpliva tradicionalnih vlog po eni strani ter večjo možnost svobodne izbire in družbene avtonomije po drugi strani. V fokusu opredelitve človekovega družbenega razvoja je torej ideja o možnostih svobodne izbire, ki jo lahko najdemo tudi v definiciji razvoja, na katerem gradi Poročilo o človekovem razvoju OZN, ko opredeljuje razvoj kot proces, ki omogoča ljudem, da »v celoti razvijejo svoje potenciale in imajo realne možnosti, da živijo produktivno in ustvarjalno življenje v skladu s svojimi vrednotami« (UNDP). Na splošno to pomeni, da je v jedro razumevanja koncepta družbenega razvoja postavljena kakovost (človekovega) življenja.

V okviru družboslovja bi idealnotipsko lahko govorili o vsaj štirih splošnih razvojnih dimenzijah: materialnoekonomski, družbenostrukturni, politično-sistemiški in kulturnovrednotni (npr. teorija modernizacije; Inglehart, 1997). Čeprav je določena raven ekonomske razvitosti (v smislu količine materialnega bogastva) nujen pogoj za razvoj v smislu kakovosti človekovega življenja ter subjektivnega občutka zadovoljstva in sreče, razvoja ne moremo enačiti z ekonomsko rastjo. »Neskončna« rast materialnega bogastva torej ne pomeni avtomatično tudi povečevanja kakovosti življenja. Podatki kažejo, da ekonomska rast (npr. rast BDP) in kakovost življenja (merjena s pričakovanim trajanjem življenja kot enim od možnih kazalnikov) nista linearno povezana, ampak gre prej za povezanost, ki je morda bližje logaritemski funkciji (glej Sliko 1). Sklepamo torej lahko, da je človekov razvoj (v smislu kakovosti življenja posameznikov) do neke točke še povezan z ekonomsko rastjo, od te točke naprej pa ekonomska rast ne prispeva več k izboljšanju kakovosti življenja. Ko gledamo učinke ekonomske krize, se zdi smiselno prav nasprotno: pretirana ekonomska rast v obliki rasti BDP (utemeljena na vrednotnih predpostavkah materializma, tekmovalnosti, moči, doseganja idr.) se lahko obrne proti sami sebi, in torej lahko pomeni zmanjševanje kakovosti življenja in s tem zaustavljanje družbenega razvoja.

Prikazana povezanost med (ekonomsko) rastjo in kakovostjo življenja (Slika 1) podpira prepričanje, da se je pri merjenju, preučevanju, načrtovanju ter spodbujanju razvoja treba posloviti od tradicionalnega koncepta enačenja razvoja z ekonomsko rastjo oz. ekonomsko uspešnostjo (npr. Costanza et al., 2009). To še posebej velja za družbe, ki so že na takšni ravni ekonomskega razvoja, da nadaljnja ekonomska rast ne prispeva več pomembno h kakovosti življenja oz. družbenemu razvoju (na Sliki 1 vidimo, da se pričakovano trajanje življenja v državah z BDP, višjim od 10.000 dolarjev, ne

povečuje bistveno v povezavi s povečevanjem BDP). V takšnih pogojih je torej za razumevanje razvoja pomembno preučevati tudi (prevladujoče) vrednote v družbi, subjektivne zaznave ljudi, njihovo zadovoljstvo, srečo. Ti subjektivni vidiki razvoja pa niso povezani le z materialnim bogastvom družbe, ampak veliko bolj z odnosi znotraj družbe, torej z odnosi posameznikov z drugimi posamezniki, z odnosi do institucij oz. z delovanjem institucij in z razlikami v družbi.

Slika 1: POVEZANOST MED EKONOMSKO RAZVITOSTJO (BDP NA PREBIVALCA) IN PRIČAKOVANIM TRAJANJEM ŽIVLJENJA V DRŽAVAH SVETA ZA LETO 2005

Vir: Human Development Reports.

V prispevku poskuša takšno razumevanje razvoja prikazati s preverjanjem modela povezanosti nekaterih subjektivnih kazalnikov razvoja, uporabljenih v družboslovnih anketah, z drugimi (objektivnimi) razsežnostmi razvoja. Posebej naju zanima vloga vrednot v družbenem (človekovem) razvoju. Pri tem se omejuje na evropski družbeni kontekst, kjer opazuje spremembe skozi čas (v obdobju od 1990/92 do 2011/14). Splošni model dopolnjujeva s primerom Slovenije v času po osamosvojitvi. Pri tem uporabljava podatke Evropske raziskave vrednot (European Values Study) (EVS)

in Svetovne raziskave vrednot (World Values Survey) (WVS). Gre za veliki mednarodni anketni raziskavi, v katerih je s svojim programom Slovensko javno mnenje vključena raziskovalna skupina Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Analize utemeljujeva z razumevanjem povezanosti vrednot in družbenega razvoja, kot ga srečamo pri avtorjih, kot so Inglehart (1997), Hoefstede (1984) in Schwartz (2007).

Teoretski okvir povezanosti vrednot in razvoja

Različni avtorji povezujejo družbeni (človekov) razvoj z vrednotami tako, da določene vrste vrednot razumejo kot dobre napovedovalce razvitosti (npr. Schwartz, 2007) ali celo bolj eksplicitno kot posledico ali vzrok (spodbudo) ekonomskega in socialnega razvoja ter demokratizacije (npr. Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005; Hoefstede & Minkov, 2010). Kot pomembna se pojavlja časovna komponenta povezave med vrednotami in razvojem, predvsem na ta način: a) prevladovanje določenih vrednot v neki časovni točki lahko npr. vpliva na ekonomski razvoj v določenem časovnem obdobju po tej izhodiščni časovni točki (npr. Hoefstede, 2010); b) socioekonomske razmere v nekem obdobju določajo prevladujoče vrednote v tem (in tudi prihodnjem) obdobju (npr. Inglehart, 1997; Schwartz, 2007); c) vrednote v predhodnem obdobju lahko določajo razvoj demokracije in delovanje političnega sistema v obdobju, ki sledi (npr. Inglehart in Welzel, 2005). Ko poskušamo govoriti o vzročni povezanosti med posameznimi vidiki družbenega razvoja (npr. med vrednotami in ekonomsko rastjo) je torej nujno upoštevati ključno logično predpostavko vzročnosti – časovno zaporedje vzroka in posledice. To lahko pomeni vsaj dvoje: a) vrednote nekega časovnega obdobja (ali spreminjanje vrednot) so lahko hkrati posledica in vzrok družbenoekonomskega razvoja, so torej rezultat predhodnega razvoja in ekonomske rasti ter hkrati lahko vplivajo na nadaljnji družbeno-ekonomski razvoj; b) spreminjanje vrednot ne sledi ekonomskemu razvoju in rasti, saj se lahko zaradi drugih dejavnikov, kot je npr. sistem vladavine, stare vrednote ohranjajo ali spreminjajo v smeri, ki glede na ekonomske spremembe ni pričakovana (glej npr. Inglehart in Welzel, 2005).

Sodobne študije družbenih sprememb (Beck, 1992, 1999; Inglehart, 1997; Bauman, 2000; Inglehart in Welzel, 2005) izhajajo predvsem iz konceptov modernizacije in t. i. postmodernizacije,¹ da bi artikulirale distinkcije med obema kategorijama. V tem pogledu se proces modernizacije povezuje s specifičnimi kulturnimi spremembami, za katere je značilen zlasti prehod

¹ Izraz »postmoderno« (in druge izpeljanke) – uporabljal ga je npr. Inglehart – je treba tukaj razumeti kot splošni izraz, s katerim označujeva značilnosti modernih družb (ali modernizacijskih procesov), ki jih nekateri drugi avtorji poimenujejo tudi z drugimi izrazi, kot npr. »tekoča moderna« (»liquid modernity«) ali »pozna moderna« (Bauman).

od tradicionalnih vrednot k vrednotam racionalno-legalne oblasti. Proces »kulturne modernizacije« (Inglehart, 1995) poteka vzporedno z industrializacijo, urbanizacijo, množičnim izobraževanjem in skokovito ekonomsko rastjo (nekje do druge polovice 20. stoletja), kar vpliva na uveljavljanje vrednot, ki ne temeljijo več na tradicionalni vrednotni in moralni shemi z družino in cerkvijo v središču, temveč na državi in njenih političnih institucijah. Teorija modernizacije v tem pogledu temelji na podmeni povezanosti družbenoekonomskega razvoja s koherentnimi in predvidljivimi spremembami v kulturnem in političnem podsistemu.

Če je proces modernizacije povezan s skokovito ekonomsko rastjo, pa se proces t.i. postmodernizacije povezuje s težnjo po maksimiranju kakovosti življenja. V zadnjih 30. letih je prišlo zlasti v visoko razvitih državah blaginje do tako imenovanega postmodernega kulturnega preobrata – sindroma kulturnih sprememb, ki ga obeležuje nov nabor vrednot, izoblikovanih v razmerah ekonomske (socialne) in fizične varnosti. Za ta sistem je značilna *postmaterialistična* usmeritev ter zavračanje nadzora in tradicionalnih oblik oblasti (npr. Inglehart, 1997). V ospredju je posameznik, njegova svoboda, samoizpolnitev in ustvarjalno delo, prosti čas, socialni stiki in participacija v družbenem življenju; večja se osveščenost o varstvu okolja, pravicah marginaliziranih skupin in strpnost do različnosti v načinu življenja nasploh. Vendar pa na nastanek takšne orientacije ekonomska rast nima več (nujno) pomembnega neposrednega vpliva (praviloma gre namreč za družbe, ki so že dosegle relativno visoko ekonomsko razvitost), pomembnejša je npr. izoblikovana demokratična kultura teh držav. Govorimo o kakovostno drugačnem sistemu vrednot in prepričanj, kar se kaže v tem, kako ljudje gledajo na življenje in kaj od njega pričakujejo. Nov sistem vrednot pa ni zgolj posledica družbenih sprememb, pač pa prav v tolikšni meri te spremembe sooblikuje.

Proces kulturne »postmodernizacije« se (v primerjavi z modernizacijo) kaže v naslednjih procesih:

- Vzpon postindustrijskih družb je povezan s pomembnimi kulturnimi spremembami. Racionalizacijo, centralizacijo in birokratizacijo, ki so ključni elementi modernih družb, nadomesti poudarjeno *zanimanje za posameznika in pojav t.i. vrednot samoizražanja*. Na osebni ravni ljudje ne poudarjajo več toliko materialnih dobrih, pač pa ima večji pomen potreba po smiselnem delu (npr. Inglehart, 1997).
- Če za modernizacijo velja, da je sekularizirala avtoritete, pa je ključna značilnost postmoderne *emancipacija od avtoritet*. Značilen je odklon od tradicionalnih centrov avtoritete, kot sta cerkev in družina, pa tudi od državne oblasti. Eden najbolj očitnih in univerzalnih kazalcev »postmodernizacije« je *upadanje zaupanja v vse družbene institucije* (npr. Inglehart, 1997; Bauman, 2000).

- Prebivalci izražajo nezaupanje v tradicionalni kapitalistični model, obenem pa se poveča težnja po demokratizaciji na vseh ravneh družbe, zlasti potreba po politični participaciji državljanov. Demokratizacija družbe je pojmovana zlasti v smislu povečanih možnosti posameznika, da se svobodno izraža kot osebnost in v političnem prostoru (npr. Bauman, 2000; Inglehart in Welzel, 2005).

Ključna ugotovitev raziskovalcev (Inglehart, 1995, 1997; Inglehart et al., 1998), da »prehod iz moderne v postmoderno« s tem, ko se religiozne, socialne, ekonomske in politične komponente različnih kultur/družb združujejo v jasno prepoznavne kombinacije, kar vpliva na oblikovanje koherentnih kulturnih vzorcev, je sprožila relevantno vprašanje, ali so ti kulturni vzorci povezani z gospodarskim in siceršnjim razvojem družb.² Četudi se zdi predpostavka vprašanja očitna, pa se je s to dilemo ukvarjalo razmeroma malo študij. Kot teoretsko ozadje raziskovalci največkrat navajajo Webrovo tezo o povezanosti protestantske etike in razvoja kapitalizma oz. modernizirano različico, ki ekonomsko rast posameznih družb pojasnjuje s prisotnostjo elementov konfucijske morale v smislu spodbujanja izobrazbe in dosežkov (npr. Hofstede in Bond, 1988; Hofstede in Minkov, 2010). Rezultati Inglehartove študije na podlagi WVS (Inglehart, 1997) kažejo na pozitivno povezanost t.i. motivacijskega indeksa z rastjo BDP v daljšem časovnem obdobju (1960–1990). Značilnost indeksa je, da vključuje uravnoteženost oz. prevlado dveh tipov vrednot: ekonomske dosežke družb podpirajo vrednote, povezane z varčnostjo in odločnostjo, nasprotno pa vrednote, povezane z avtoritarno podredljivostjo, tradicionalnostjo in konformnostjo, zmanjšujejo ekonomske dosežke opazovanih družb. Številni avtorji in tudi kritiki modela na tem mestu upravičeno opozarjajo na dejstvo, da povezanost pojavov še ne pomeni vzročnosti. Vprašamo se lahko, ali kulturni dejavniki vplivajo na ekonomsko rast, in obratno, ali ekonomska rast vpliva na razvoj kulturnih dejavnikov. Konkretno – postmaterialistične vrednote začnejo v neki družbi prevladovati, ko ta doseže razmeroma visoko raven ekonomske varnosti. V tem primeru ekonomska rast vpliva na oblikovanje kulturnih dejavnikov. Vendar to hkrati pomeni, da družbe, v katerih se uveljavijo postmaterialistične vrednote, doživljajo razmeroma nizko nadaljnjo ekonomsko rast. V tem pogledu kultura preoblikuje ekonomijo.

Eden od pomembnih vidikov pojasnjevanja družbenega razvoja vključuje tudi koncept *socialnega kapitala*. Pri tem avtorji poudarjajo pomen socialnega kapitala (ki vključuje zaupanje) tako pri razvoju in delovanju demokracije kot pri ekonomskem razvoju (npr. Putnam, 1993; Putnam, ur., 2002; Inglehart, 1997; Newton, 2001). Putnam (1993) prepozna ključno vlogo

² Več o tem glej Inglehart, 1995, str. 396–398.

socialnega kapitala pri oblikovanju kulture zaupanja in tolerantnosti, ki je nujen pogoj za uspešen razvoj. Tako razkriva vzročno povezavo med ekonomijo in kulturnimi dejavniki, kar mu uspe z analizo časovnega niza ekonomskih in kulturnih kazalnikov. Putnam sicer zavrača kulturni determinizem, opozarja pa na medsebojno delovanje kulturnih in ekonomskih dejavnikov.

Takšno razumevanje razvoja lahko povzamemo s *splošno hipotezo*, ki je izhodišče za analitični (empirični) model, predstavljen v nadaljevanju:

Ko govorimo o razvojnem procesu na nacionalni ravni (in v mednarodnem primerjalnem kontekstu) lahko ugotovimo povezanost med družbenoekonomskim razvojem, vrednotami in delovanjem demokracije.

Govorimo o povezanosti, ne pa o vzročnosti, saj v procesu razvoja in demokratizacije težko govorimo o enoznačni povezanosti vzrokov in posledic, saj gre za proces medsebojnega učinkovanja sprememb na družbenoekonomskem področju, na področju vrednot in v sferi politike (npr. Lipset, 1994). V središče raziskovalne pozornosti sva postavila vrednote posameznikov in jih hkrati povezala s sistemskimi vidiki na makrodružbeni ravni.

Dejavniki razvoja – preizkus modela na podatkih EVS

Na podlagi omenjenih možnih (tudi empirično preverjenih) povezav med vrednotami in družbenim (ekonomskim, političnim, človekovim idr.) razvojem sva oblikovala hipotetični model vzročne povezanosti med različnimi dimenzijami razvitosti družb. Pri tem sva izhajala iz teoretskih modelov razvoja (in empiričnih preizkusov teh modelov) Ingleharta in Welzla (glej npr. Inglehart, 1997; Welzel et al., 2003; Inglehart & Welzel, 2005; Welzel & Inglehart, 2008; Inglehart and Welzel, 2010; Abdollahian et al., 2012).

Tukaj prikazujeva analizo podatkov, ki za subjektivne kazalnike (vidike) razvitosti vključujejo podatke Evropske raziskave vrednot (European Values Study – EVS). Glavni razlog je bil predvsem v tem, ker nam ti podatki omogočijo opazovanje daljšega časovnega razpona, saj pokrijejo tri časovne točke, v katerih je bila izvedena raziskava EVS, leto 1990 (oz. 1992 za Slovenijo), 1999 in 2008. Z *omejitvijo analiz na evropske države* sva želela nekatere pomemben intervenirajoče dejavnike (velike razlike v ekonomski razvitosti, velike kulturne razlike idr.) nadzorovati. Podatke teh raziskav (o posameznikih) sva združila na raven držav. Poleg teh subjektivnih (anketnih) podatkov pa sva uporabila tudi podatke o razvitosti iz nekaterih drugih (statističnih) podatkovnih baz – predvsem naslednjih treh: Eurostat, Human Development Reports in Transparency International.

V modelu je v vlogi *odvisne spremenljivke* sestavljen *indeks družbene razvitosti za leto 2008*, ki vključuje tako objektivne kazalnike razvitosti

držav kot tudi subjektivne ocene anketirancev (zadovoljstvo). Indeks tako vključuje več indikatorjev.

- *Objektivni kazalniki* so trije: a) pričakovano trajanje življenja ob rojstvu (vir HDR), s katerim je zajeto več vidikov kakovosti življenja, predvsem pa v smislu razvitosti pokrijemo razvitost zdravstva; b) povprečno število dokončanih leta izobraževanja (vir HDR), s katerim je vključena predvsem dostopnost izobraževanja pa tudi pomen izobraževanja v razvojni politiki; c) razširjenost rabe interneta (vir HDR).
- *Subjektivna kazalnika* sta dva: a) zadovoljstvo z delom (% zadovoljnih) in b) zadovoljstvo z življenjem nasploh (% zadovoljnih) (vir EVS).

Indeks je bil pripravljen takole: a) najprej je bilo standardiziranih vseh pet kazalnikov na podlagi razpona med minimumom in maksimumom (s podatki opazovanih držav) tako, da so zavzemali vrednosti med 0 in 1; b) povprečna vrednost teh petih kazalnikov je bila potem končna vrednost sestavljenega indeksa, ki se je torej tudi gibala na intervalu med 0 in 1. Pri tem je treba opozoriti, da so imeli vsi posamezni kazalniki enako težo.

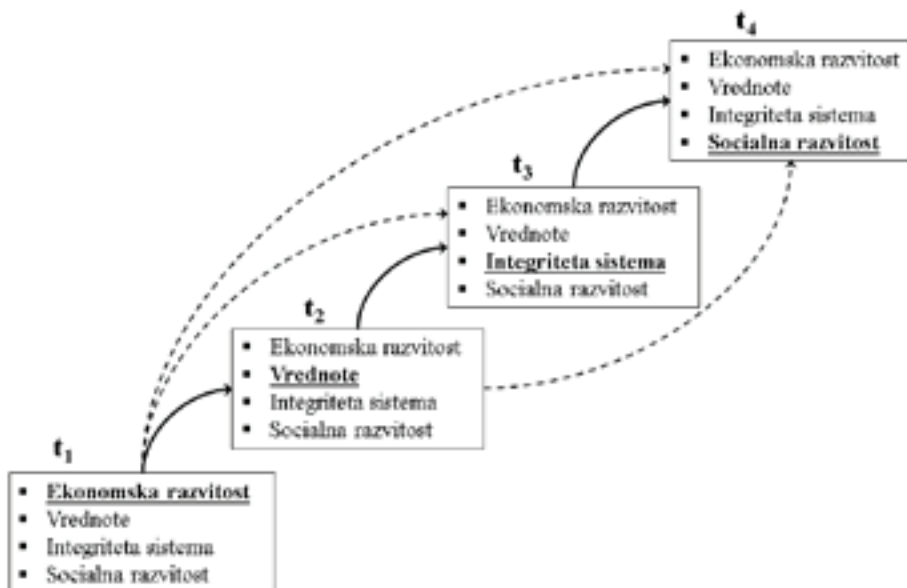
Pri analizi dejavnikov družbene razvitosti sva upoštevala logično zaporedje vzroka in posledice: izid oz. posledica (socialna razvitost v letu 2008) naj tudi časovno sledi pogojem (vzrokom). Zato sva v model vključila njihove vrednosti v časovnih točkah pred letom 2008 (za ponazoritev glej Sliko 2). Izhodišče je bilo stanje v času predhodne raziskave EVS (torej v letu 1999). Ker je število enot analize (držav) v zgodnejših raziskavah EVS precej nizko (za medčasovno primerjavo v letih 1999–2008 so na razpolago popolni podatki le za 30 držav), sva pripravila modele z manj spremenljivkami – gre za kombinacijo največ treh neodvisnih spremenljivk oz. »napovedovalcev« razvitosti v letu 2008. Vendar sva pri tem sledila tudi (teoretskim) modelom, ki vrednote razumejo na oba načina: kot spodbudo (dejavnik) razvoja in kot posledico razvoja oz. družbenoekonomskih in političnih razmer (npr. Inglehart & Welzel, 2005). Zato sva posebej preverjala tudi vpliv družbenoekonomskega razvoja na vrednote.

Kot »napovedovalce« oz. možne neodvisne spremenljivke sva v model vključila največ po tri dejavnike, s katerimi sva opazovala stanje opazovanih držav v času pred letom 2008, saj sva le tako te »napovedovalce« zares lahko razumela kot (vzročne) pogoje, ki so časovno pred posledico. V tem okviru sva opazovala dva »sistemska« oz. »makro« dejavnika: a) ekonomsko razvitost (BDP) in b) integriteto sistema oz. elit (stopnja korupcije, merjena s CPI). Ta dva dejavnika sta bila nekakšna kontrola za delovanje treh subjektivnih dejavnikov oz. vrednot: samoizražanje (kot nasprotje preživetvenih vrednot), socialni kapital (kohezija) in protestni potencial. Dejavniki so bili torej naslednji:

- ekonomska razvitost (BDPpc 2000, vir HDR);

- integriteta sistema (CPI 2005; vir Transparency International);
- vrednote samoizražanja v letu 1999 (EVS, 1999; glej opis indeksa v nadaljevanju);
- socialni kapital (kohezija) v letu 1999 (indeks sestavljajo trije kazalniki: socialna udeležba, zaupanje v ljudi in socialna distanca). Ker indeks vsebuje nekatere elemente, ki so vključeni tudi v indeks samoizražanja (zaupanje), ga nismo nikoli vključili v model hkrati z vrednoto samoizražanja (EVS, 1999);
- protestni potencial v letu 1999 (EVS, 1999; glej opis v nadaljevanju – sestavina indeksa samoizražanja). Ker je bil ta indeks v celoti vključen v indeks samoizražanja, tudi tega dejavnika nismo v model vključili hkrati z indeksom samoizražanja.

Slika 2: SHEMATSKA PONAZORITEV POVEZANOSTI (VZROČNEGA ZAPOREDJA) RAZLIČNIH DIMENZIJ RAZVITOSTI (ČASOVNO ZAPOREDJE VZROČNEGA VPLIVA JE OZNAČENO S t_i)

Pri izbiri dejavnikov, ki sva jih vključila v model, sva se oprla na ugotovitve dosedanjih empiričnih analiz in tudi teoretskih razprav o družbenem razvoju. V številnih analizah se je jasno pokazala povezanost med družbenoekonomskim razvojem, vrednotami samoizražanja ter integriteto sistema oz. elit in nasploh delovanjem demokratičnega sistema (npr. Welzel, 2002; Welzel in Inglehart, 2005). Prav tako lahko zasledimo povezovanje protestnega potenciala in nekonvencionalnih (individualiziranih) oblik politične

participacije z vrednotami samoizražanja oz. nasploh procesi (post)modernizacije in demokratizacije (npr. Welzel, 2002; Inglehart & Welzel, 2005; Newton in Montero, 2007; Dalton, 2008), kar Inglehart izrazi tudi tako, da v indeks samoizražanja vključi eno od protestnih oblik participacije – podpis (oz. pripravljenost za podpis) peticije (glej Inglehart & Welzel, 2005: 49). V tem smislu lahko torej pričakujemo, da se z družbenoekonomskim razvojem in demokratizacijo ter utrjevanjem demokracije ne povezuje le socialni kapital ter konvencionalne oblike participacije, ampak tudi protestne oblike participacije ter nasploh protestni potencial. Pri tem lahko pričakujemo povežave v obe smeri: razvoj in povečevanje demokracije kot ugodna pogoja za proteste ter obratno, pripravljenost na sodelovanje v protestih kot podpora družbenemu razvoju in utrjevanju demokracije. Je pa tudi res, da je ravno glede učinkov (oz. vloge) protestov in nasploh množičnih političnih gibanj v procesih demokratizacije in nasploh družbenega razvoja možnih precej protislovnih razumevanj in interpretacij, ki so predvsem povezane z vlogo in močjo vladajočih (bolj ali manj avtoritarnih) elit in tudi s samo razvitostjo demokracije v neki družbi (npr. Norris, 1999; Norris et al., 2004; Inglehart in Welzel, 2005; Newton in Montero, 2007).

Za merjenje razširjenosti vrednotne *dimenzije samoizražanja* (nasprotje preživetvenih vrednot) sva se oprla na Inglehartovo operacionalizacijo v okviru raziskave WVS (Inglehart, 1997; Inglehart in Welzel, 2005) in pripravila indeks, ki je nekoliko prilagojen podatkom raziskave EVS (vključeni so tisti indikatorji, ki so bili vključeni v vse zadnje tri raziskave EVS (1990, 1999 in 2008). Indeksa sva pripravila na ravni združenih podatkov, le nekatere sestavine sva pripravila že na ravni individualnih podatkov. Indeks vključuje te kazalnike:

- *postmaterializem* – pripravila sva merilo postmaterializma na individualni ravni. Kot postmaterialistične sva razumela posameznike, ki so izmed naslednjih treh možnih »postmaterialističnih« ciljev izbrali vsaj dva: dati ljudem več besede pri pomembnih odločitvah v državi, zaščititi svobodo govora, dati manj poudarka denarju in materialnim dobrinam. Na ravni držav sva za indeks samoizražanja uporabila delež »postmaterialističnih« prebivalcev, ki sva ga delila z 10;
- *sreča* – uporabila sva delež tistih, ki so se počutili zelo srečni ali precej srečni in ga pred uporabo v indeksu delila z 10;
- *odnos do homoseksualnosti* – uporabila sva povprečje na lestvici od 1 do 10, pri čemer 10 pomeni, da je homoseksualnost vedno sprejeta kot upravičljiva;
- *generalizirano zaupanje* – uporabila sva delež tistih, ki menijo, da lahko večini ljudi zaupamo. Ta delež sva pred uporabo v indeksu delila z 10;
- *protestni potencial* – pripravila sva merilo protestnega potencialna na ravni posameznika, ki se giblje na lestvici od 0 do 10. Merilo vsebuje

udeležbo (2 točki) ali pripravljenost za sodelovanje (1 točka) v petih oblikah protestov: peticija, bojkot, zakonite demonstracije, neuradne stavke, zasedba poslopij ali tovarn.

Končno vrednost indeksa »samoizražanja« sva dobila tako, da sva seštevek vrednosti na vseh petih kazalnikih delila s 5, in tako dobila lestvico, ki se teoretično giblje na razponu od 0,2 do 10.

Glede na to, da različni avtorji na različne načine (pozitivno ali negativno) povezujejo z ekonomsko rastjo (in razvojem nasploh) tudi socialni kapital, sva v model kot prediktor družbene razvitosti vključila tudi sestavljen indeks socialnega kapitala. Zaradi dejstva, da nekateri avtorji problematizirajo pozitivno vlogo socialnega kapitala pri ekonomskem razvoju (npr. Olson, 1965, 1982), sva v model vključila še protestni potencial. Če ima torej socialni kapital nekakšno kohezivno funkcijo, pa protestni potencial pomeni nekakšen izziv za sistem in lahko tudi nekakšno spodbudo za spreminjanje (razvoj). Priprava indeksa za merjenje protestnega potenciala je prikazana pri razlagi indeksa za merjenje vrednot samoizražanja.

Indeks za merjenje socialnega kapitala je tudi sestavljen na podlagi podatkov EVS, in sicer tako:

- zaupanje v ljudi (% tistih, ki zaupajo);
- socialna participacija (% ljudi, ki so aktivno vključeni v vsaj eno prostovoljno organizacijo, društvo idr.);
- socialna distanca (indeks, ki je pripravljen na podlagi odgovorov o vprašanju, katere pripadnike od štirih marginalnih skupin ne bi imeli za sosede; nacionalno povprečje na lestvici 1-5).

Indeks je bil pripravljen na ravni držav tako, da sva seštela vrednosti (%) zaupanja in socialne participacije in nato seštevek delila s socialno distanco: (zaupanje + participacija) / distanca. Indeks je imel teoretično vrednosti od 0 do 200.

Za prikaz (povezanosti) spreminjanja vrednot samoizražanja in ekonomske razvitosti v Sloveniji v dvajsetletnem obdobju po osamosvojitvi (od 1992 do 2011) pa sva za zadnjo časovno točko (2011) uporabila podatke iz raziskave World Values Survey (WVS), ki vključuje iste kazalnike samoizražanja kot raziskava EVS.

Rezultati analiz

Pripravila sva štiri različne regresijske modele z različnimi kombinacijami treh dejavnikov družbene razvitosti v letu 2008, in sicer tako, da sva v vseh modelih (kot kontrolno spremenljivko) vključila ekonomsko razvitost (BDP na prebivalca v letu 2000) (Tabela 1). Z vsakim od teh modelov

sva uspela pojasniti prek 70% variance odvisne spremenljivke (družbena razvitost v letu 2008), pri čemer se najboljše izkažeta dva modela: a) model, ki vključuje BDP na prebivalca 2000, CPI 2005 in vrednote samoizražanja 1999 (79,3%) ter b) model, ki vključuje BDP na prebivalca 2000, CPI 2005 in protestni potencial 1999 (79,4%). Zdi se torej, da je protestni potencial ključni kazalnik vrednot samoizražanja, saj že sam po sebi k pojasnitvi razlik v razvitosti družb ne prispeva veliko manj kot celotni indeks samoizražanja.

Tabela 1: PREDIKTORJI DRUŽBENE RAZVITOSTI V LETU 2008 (LINEARNA REGRESIJA, STANDARDIZIRANI KOEFICIENTI BETA)

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
BDP na prebivalca 2000	0,106	0,186	0,096	**0,393
CPI 2005	**0,492	**0,524	**0,586	
Samoizražanje 1999	**0,360			
Socialni kapital 1999		*0,253		*0,322
Protestni potencial 1999			**0,302	0,239
Popr. R ²	0,793	0,772	0,794	0,711
	N = 31	N = 31	N = 31	N = 31

**p < 0,05; *p < 0,10

Vir: Lastne analize na podlagi podatkov EVS, HDR in Transparency International.

V izhodišču je bil pripravljen hipotetični model povezanosti različnih dimenzij povezanosti (glej Sliko 2) tako, da je vseboval naslednje (časovno) sosledje:

T1: ekonomska razvitost → T2: vrednote → T3: integriteta sistema → T4: socialna razvitost.

Zato sva pripravila še model, v katerem sva opazovala »napovedovalec« integritete sistema (CPI v letu 2005). Zaradi manjšega števila držav sva zopet pripravila štiri modele z največ tremi neodvisnimi spremenljivkami (Tabela 2). Rezultati kažejo, da so vrednote samoizražanja v letu 1999 najmočnejši »napovedovalec« integritete sistema v letu 2005, takoj za njimi pa je ekonomska razvitost v istem obdobju (BDP na prebivalca 2000) – to sta dejavnika, ki skupaj (sama), v primerjavi z drugimi kombinacijami dejavnikov pojasnita največ variance CPI-ja v letu 2005 (model 2 v Tabeli 2). Rezultat se povsem ujema s predhodnimi raziskavami, kjer se je z vrednotami v letu 1990 pojasnjevalo »integriteto elit« v letu 1999 (glej Welzel, 2002).

Analiza je tudi pokazala, da je ekonomska razvitost v letu 1990 (BDP na prebivalca) zelo dober »napovedovalec« vrednot samoizražanja v letu 1999: v regresijskem modelu namreč BDP sam pojasni prek 81% variance pri indeksu vrednot samoizražanja. Očitno gre za močno povezanost, saj Pearsonov korelacijski koeficient presega vrednost 0,90. Končni rezultat

nas torej utrjuje v domnevi o časovnem zaporedju vzročnih povezav, ki ga lahko ponazorimo z modelom v Sliki 3.

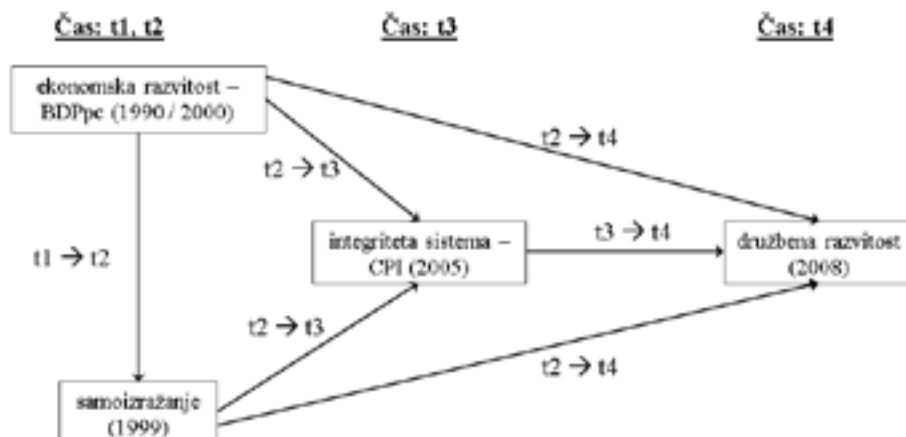
Tabela 2: PREDIKTORJI INTEGRITETE SISTEMA V LETU 2005 (LINEARNA REGRESIJA, STANDARDIZIRANI KOEFICIENTI BETA)

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
BDP na prebivalca 2000	**0,425	**0,541	**0,521	**0,641
Samoizražanje 1999	**0,492			
Socialni kapital 1999		**0,466	**0,420	
Protestni potencial 1999		-0,073		0,231
Popr. R ²	0,723	0,711	0,720	0,647
	N = 31	N = 31	N = 31	N = 32

** p < 0,05; * p < 0,10

Vir: Lastne analize na podlagi podatkov EVS, HDR in Transparency International.

Slika 3: VZROČNI MODEL – ČASOVNO ZAPOREDJE PREDIKTORJEV (DEJAVNIKOV) DRUŽBENE RAZVITOSTI 2008 (OBLIKOVAN NA PODLAGI REZULTATOV ANALIZ IZ TABEL 1 IN 2)

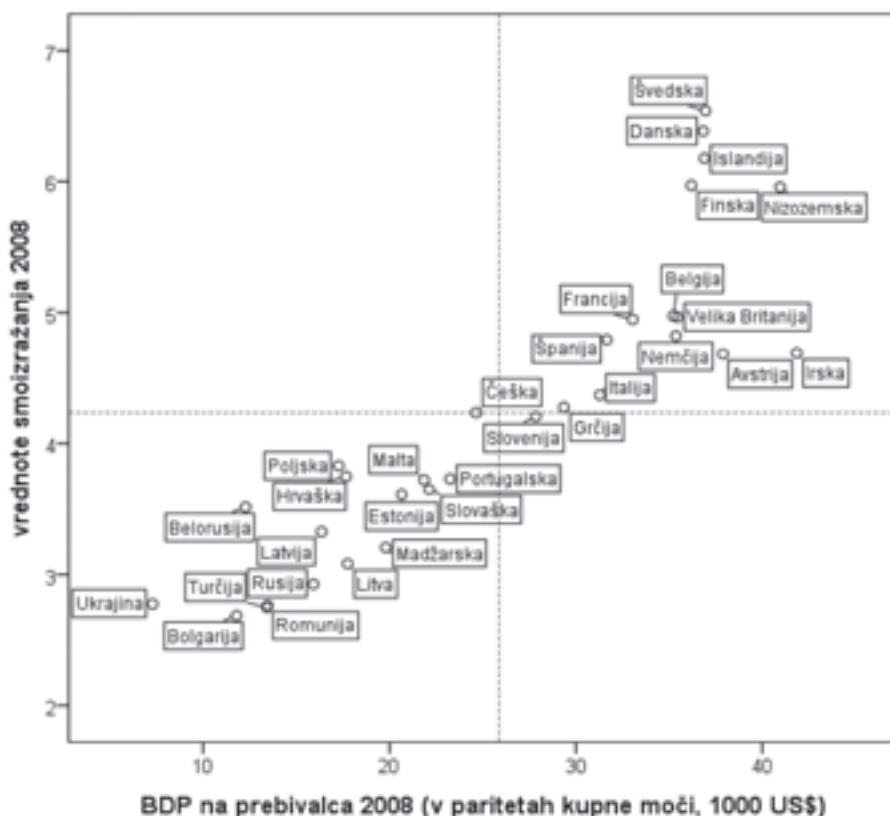

Vrednote in ekonomska razvitost v Sloveniji

Ta model ilustrirava še z umestitvijo Slovenije v evropski kontekst in z medčasovnimi spremembami v Sloveniji. Če evropske države (ki so bile vključene v EVS 1999 in EVS 2008) razvrstimo glede na BDP (na prebivalca) in razširjenost vrednote samoizražanja v letu 2008, potem lahko vidimo, da se Slovenije uvršča natančno v sredino – na povprečje opazovanih držav

pri obeh dimenzijah (Slika 4). Razvidna je močna povezanost med obema dimenzijama: v državah z visokim BDP so vrednote samoizražanja najmočnejše izražene ($r = 0,893$), kar dodatno utrjuje pomen vrednot pri pojasnjevanju razvoja, kot je nakazano z modelom (Tabela 1). Umeščenost Slovenije »na sredino« ugotavljata v svojih analizah že Rus in Toš (2005), kjer se Slovenija pri večini vrednotnih dimenzij uvršča v povprečje 14 analiziranih evropskih držav. Avtorja ugotavljata, da sicer izstopa z večjim poudarjanjem vloge dela in pomena tehnologije, kar kaže, »da so poleg postmodernih vrednot nekoliko močnejše prisotne tudi moderne vrednote industrijske družbe« (Rus in Toš, 2005: 137). Na splošno lahko rečemo, da je Slovenija v vrednotnem smislu še vedno v tranziciji med tradicionalno in postmoderno paradigmo (npr. Hafner Fink, 2006).

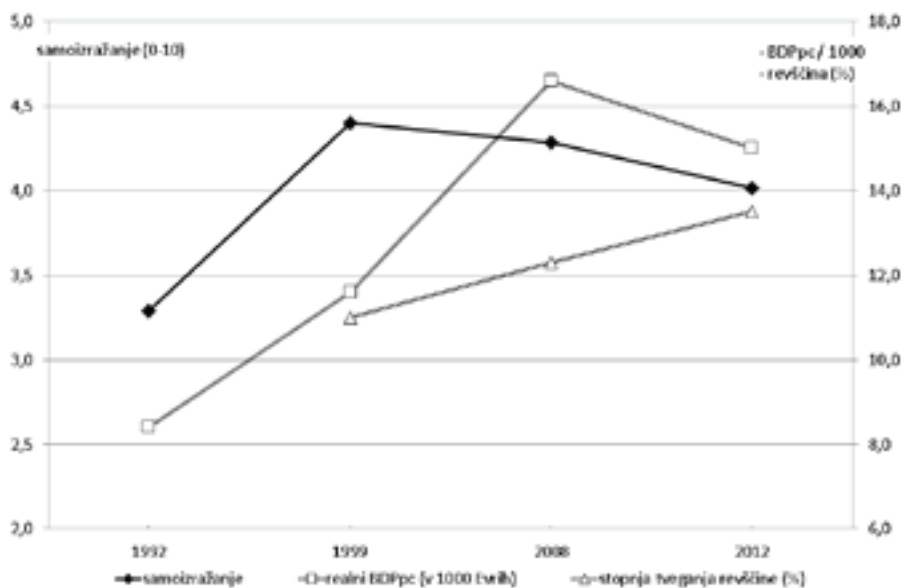
Slika 4: RAZVRSTITEV EVROPSKIH DRŽAV GLEDE NA EKONOMSKO RAZVITOST (BDP NA PREBIVALCA) IN RAZŠIRJENOST VREDNOTE SAMOIZRAŽANJA LETU 2008

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov EVS in Human Development Report.

Če ugotovitve o povezanosti ekonomskega razvoja in spreminjanja vrednot postavimo v kontekst ekonomske krize, ki se je v Sloveniji izrazila po letu 2008, bi bilo ob izrazitem zastoju ekonomske rasti utemeljeno pričakovati tudi spremembe na področju vrednot, za katere sicer velja predpostavka stabilnosti. Če podatkom raziskave EVS, ki je bila nazadnje izvedena leta 2008, dodamo še podatke iz raziskave WVS, lahko to domnevo potrdimo. Vidimo lahko značilen porast vrednot samoizražanja v prvem desetletju po osamosvojitvi Slovenije, ko lahko opazimo tudi stabilno ekonomsko rast (Slika 5). Še pred ekonomsko krizo ter v kontekstu političnih sprememb in klime, povezane s tem (npr. motivacijska »izpraznjenost« po vstopu Slovenije v EU), se trend krepitve vrednot samoizražanja ustavi in celo obrne navzdol. Ta padec je bil zaznan z meritvijo v letu 2008 in se je nadaljeval v leto 2011, ko je jasno zaznan tudi padec ekonomske rasti (Slika 5).

Slika 5: VREDNOTE SAMOIZRAŽANJA, EKONOMSKA RAZVITOST IN TVEGANJE REVŠČINE V SLOVENIJI OD 1992 DO 2011

Vir: Lastni izračuni, podatki EVS, WVS, Eurostat.

Po letu 1999 smo hkrati z upadanjem vrednot samoizražanja zaznali tudi naraščanje tveganja revščine, kar kaže na to, da se ljudje z vrednotami odzivajo na življenjske okoliščine. Navidezno paradoksalno pa je, da v prvem obdobju (1999–2008) upadanja vrednot samoizražanja in naraščanja tveganja revščine še vedno zaznamo ekonomsko rast. To dobro ilustrira našo uvodno tezo, da gospodarska rast sama po sebi še ne zagotavlja družbenega razvoja.

Sklep

Analiza nakazuje verjetnost vpliva ekonomske razvitosti v predhodnem obdobju na vrednote v obdobju, ki sledi. Na podlagi primera Slovenije pa lahko sklepamo, da sprememba vrednot anticipira realno dogajanje na ekonomskem področju (Slika 5). Ob hkratnem upoštevanju različnih dejavnikov razvitosti (v smislu kakovosti življenja) pa na podlagi analiz lahko sklepava, da je ekonomski dejavnik (merjen z BDP na prebivalca) v kontekstu razvitih družb (Evropa) manj pomemben od vrednotnokulturnih in političnosistemskih dejavnikov. Kot zanimivost omeniva poudarjen pomen protestnega potenciala v kontekst vrednot samoizražanja (ali samostojno). To sovпада s študijami, ki govorijo o procesih (post)modernizacije, ki se kažejo kot rast t. i. vrednot samoizražanja in upadanje preživetvenih vrednot (npr. Inglehart). Realnost družbenega življenja pa hkrati razkriva tudi drugo podobo, ki ima v ozadju ravno »obratno« vrednotno podlago: prevladovanje vrednot moči, doseganja in tudi preživetvenih vrednot v nekaterih segmentih prebivalstva (več v: Hafner Fink et al., 2011). Po najinem mnenju to ne pomeni, da prej omenjene študije kažejo napačno sliko, temveč gre za problem ujetosti v spiralo rasti, ki povzroča razkorak med vrednotami na eni strani in ravnanjem na drugi strani. To npr. kažejo odzivi elit ob reševanju krize; ker bi izhod iz spirale rasti pomenil »bankrot« (čeprav obstaja želja po izhodu), se kot veljavna kaže teza, da je ekonomska rast sinonim za razvoj.

Problem Slovenije pri tem je, da reševanje iz krize sovпада s časom, ko se je glede vrednot, ki so lahko pomembna podpora izhodu iz krize, znašla v nekakšnem »tranzicijskem« prostoru oz. ujetosti med tradicionalnostjo in postmodernostjo (npr. Hafner Fink, 2006); približevanje razvitim evropskim državam je bilo ob prelomu tisočletja nakazano, vendar se je kasneje zaustavilo (npr. protestni potencial) (več v: Hafner Fink et al., 2011). Pri tem se zdi, da problem Slovenije (in večine tranzicijskih držav) ni predvsem v »zaostajanju« glede vrednot, ki se povezujejo z razvojem (samopreseganje, samoizražanje ipd.), ampak bolj v nizki politični participaciji, ki jo spremlja tudi nizek protestni potencial – torej v delovanju demokracije (npr. Deželan et al., 2007; Hafner Fink, 2012). Zakaj meniva tako? Nizka politična udeležba državljanov je »vidni« izraz tradicionalne politične kulture, ki seveda pomeni tudi specifične vrednote, ki so bližje vrednotam, ki jih je Inglehart označil kot preživetvene vrednote (Inglehart, 1997) in ki so bolj značilne za industrijske kot pa za postindustrijske družbe, kakršna (domnevno) želi postati tudi Slovenija. Nizka (politična) participacija državljanov pomeni prej ohranjanje teh vrednot. Problem nizke participacije državljanov pa je hkrati tudi ovira pri napredovanju demokratizacijskih procesov, ki so pomemben pogoj za to, da bo imel celoten družbeni razvoj zares emancipatorne učinke.

LITERATURA

- Abdollahian, Mark A., Travis G. Coan, Hana Oh and Birol A. Yesilada (2012): Dynamics of Cultural Change: The Human Development Perspective. *International Studies Quarterly* 56(4): 827–842.
- Bauman, Zygmunt (2000): *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Beck, Ulrich (1999): *World Risk Society*. Cambridge: Polity.
- Costanza, Robert, Maureen Hart, Stephen Posner in John Talberth (2009): Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress. Boston: Boston University, The Frederick S. Pardee Center for the Study of the Longer-Range Future, The Pardee Papers, No. 4, January 2009.
- Dalton, Russel. J. (2008): Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation. *Political Studies* 56 (1): 76–98. doi: 10.1111/j.1467-9248.2007.00718.x.
- Deželan, Tomaž, Danica Fink Hafner, Mitja Hafner Fink, Samo Uhan (2007): *Državljanstvo brez meja? Ljubljana: Fakulteta za družbene vede*.
- Hafner Fink, Mitja (2006): Values of the Slovenian Population. Local and Collective or Global and Individual? V Sabrina P. Ramet & Danica Fink Hafner (ur.): *Democratic Transition in Slovenia. Value Transformation, Education, and Media*, 127–147. College Station: Texas A&M University Press.
- Hafner Fink, Mitja (2012): Political participation, democratisation and citizens' values in Europe. *Teorija in praksa* 49(3): 544–565.
- Hafner Fink, Mitja, Samo Uhan in Marta Gregorčič (2011): Raziskovalni projekt Družbene spremembe, spreminjanje vrednot in razvoj: raziskovalno poročilo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno na http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/crp_vrednote_razvoj_2011_porocilo.pdf (15. 7. 2016).
- Hoefstede, Geert (1984): *Culture's Consequences: International Differences in Work-related Values (Abridged Edition)*. Beverly Hills: Sage.
- Hoefstede, Geert & Bond, Michael H. (1988): The Confucius connection: from cultural roots to economic growth. *Organizational Dynamics* 16(4): 4–21.
- Hoefstede, Geert & Minkov, Michael (2010): Long- versus short-term orientation: new perspectives. *Asia Pacific Business Review* 16(4): 493–504.
- United Nations development Programme (UNDP): *Human Development reports. About Human Development*. Dostopno na <http://hdr.undp.org/en/humandev/> (14. 7. 2016).
- Inglehart, Ronald (1995): Changing values, economic development and political change. *International Social Science Journal* 47(145): 379–403.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, Miguel Basanez, Alejandro Moreno (1998): *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook*. Ann Arbor: The university of Michigan Press.

- Inglehart, Ronald, Christian Welzel (2005): *Modernization, Cultural Change, and Democracy*. The Human Development Sequence. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald and Christian Welzel (2010): *Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy*. *Perspectives on Politics* 8(2): 551–567.
- Lipset, Seymour M. (1959): *Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy*. *The American Political Science Review* 53(1): 69–105.
- Lipset, Seymour M. (1960): *Political Man: The Social Basis of Politics*. Garden City, New York: Doubleday & Company.
- Lipset, Seymour M. (1994): *The social requisites of democracy revisited*. 1993 Presidential Address. *American Sociological Review* 59(1): 1–22.
- Newton, Kenneth (2001): *Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy*. *International Political Science Review* 22(2): 201–214.
- Newton, Kenneth & Jose Ramon Montero (2007): *Patterns of political and social participation in Europe*. V Roger Jowell, Caroline Roberts, Rory Fitzgerald in Gillian Eva (ur.): *Measuring Attitudes Cross-Nationally*, 169–203. *Lessons from the European Social Survey*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage.
- Norris, Pippa (1999): *Conclusions: The Growth of Critical Citizens and its Consequences*. V Pippa Norris (ur.): *Critical Citizens*, 257–272. *Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, Pippa, Stefaan Walgrave & Peter Van Aelst (2004): *Who Demonstrates? Disaffected Rebels, Conventional Participants, or Everyone?* *Comparative Politics*, 37 (2):189–206.
- Olson, Mancur (1965): *The logic of collective action*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Olson, Mancur (1982): *The rise and decline of nations*. New Haven: Yale University Press.
- Putnam, Robert D. (ur.) (2002): *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Putnam, Robert D. with Robert Leonardi and Raffaella Y. Nanetti (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rus, Veljko, in Toš, Niko (2005): *Vrednote Slovencev in Evropejcev. Analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja*. Dokumenti SJM. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV – CJMMK.
- Schwartz, Shalom H. (2007): *Value orientations: measurement, antecedents and consequences across nations*. V Roger Jowell, Caroline Roberts, Rory Fitzgerald in Gillian Eva (ur.): *Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey*, 169–203. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage.
- Stiglitz, Joseph E., Amartya Sen in Jean-Paul Fitoussi (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Dostopno na: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/> (26. 9. 2011).

- Welzel, Christian (2002): Effective Democracy, Mass Culture, and the Quality of Elites. *The Human Development Perspective*. *International Journal of Comparative Sociology* 43 (3-5): 317-349.
- Welzel, Christian (2006): Democratization in the human development perspective. *Comparative Sociology* 5 (2-3): 259-290.
- Welzel, Christian, Ronald Inglehart & Hans-Dieter Klingeman (2003): The theory of human development: A cross-cultural analysis. *European Journal of Political Research* 42 (3): 342-279.
- Welzel, Christian & Ronald Inglehart (2005): Liberalism, postmaterialism, and the growth of freedom. *International Review of Sociology* 15 (1): 81-108.
- Welzel, Christian & Ronald Inglehart (2008): The Role of Ordinary People in Democratization. *Journal of Democracy* 19 (1): 126-140.

VIRI

- Eurostat: Eurostat Database. European Commission. Dostopno na <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (13. 1. 2016).
- EVS (2011a): European Values Study 1990, 2nd wave, Integrated Dataset. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4460 Data File Version 3.0.0. (2011-11-20) doi: 10.4232/1.10790.
- EVS (2011b): European Values Study 1999 (release 3, 2011), 3rd wave, Integrated Dataset. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA3811 Data File Version 3.0.0 (2011-11-20) doi:10.4232/1.10789. (EVS 1999: Integrated Data Set).
- EVS (2011c): European Values Study 2008 (release 3, 2011), 4th wave, Integrated Dataset. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4800 Data File Version 3.0.0 (2011-11-20) doi:10.4232/1.11004. (EVS 2008: Integrated Data Set).
- Human Development Reports (HDR): Human Development Index (HDI). United Nations Development Programme. Dostopno na <http://hdr.undp.org/en/humandev/> (2. 2. 2011).
- Transparency International: Corruption Perception Index. Dostopno na <http://www.transparency.org/research/cpi/overview> (24. 3. 2011).
- WORLD VALUES SURVEY Wave 6 2010-2014 OFFICIAL AGGREGATE v.20150418. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: Asep/JDS, Madrid SPAIN.

Pomeni kratic:

- CPI Corruption Perception Index
EVS European Values Study
WVS World Values Survey
HDR Human Development Report
UNDP United Nations Development Programme